

Papp Barbara

„Erjedő idők”

*Civil önszerveződés és pszichoanalízis (1987–1988)**

PSZICHOANALITIKUS KONFERENCIA BUDAPESTEN

1987 őszén Budapest nemzetközi pszichoanalitikus konferenciának adott otthont, *Traumafeldolgozás felnőtt és gyermek analízisekben* címmel. A négy nyelvű – angol, francia, német és magyar –, négyszáz fős eseményt a Magyar Tudományos Akadémia székháza fogadta be. A szervező a magyar Pszichoanalitikus Munkacsoport volt a Magyar Pszichiátriai Társaság és a Magyar Pszichológiai Társaság támogatásával, az „Európai Pszichoanalitikus Föderáció egyetértésével”.¹

Október 30-án, pénteken délután 3 órakor az MTA, illetve a Pszichiátriai és Pszichológiai Társaság elnöke, valamint a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnökének képviselőjében a magyar munkacsoport vezetője, Nemes Livia nyitotta meg a rendezvényt. Ezt követően plenáris ülést tartottak *A trauma jelentősége a pszichoanalitikus elméletben* címmel. A három – két angol és egy francia nyelvű – előadást követően fogadást tartottak a Hilton Szállóban. Másnap ismét plenáris üléssel indult a nap, *Preverbális traumák megközelítése* címmel zajlottak előadások, délután pedig – összesen hat párhuzamos szekcióban – a traumához kapcsolódó rövid előadások következtek, amelyek felváltva hangzottak el angol, francia, német vagy magyar nyelven, attól függően, hogy az előadó Beverly Hillsből, Párizsból vagy Frankfurtból (stb.) érkezett-e, a helyiek esetében pedig nyilván a leginkább előadóképes nyelven (csak egyvalaki adott elő magyarul). A délután kerekasztal-beszélgetéssel folytatódott (*A tudattalan Bába*le címmel), majd – szintén szekciókra bontott – esetbemutató csoportok következtek. Az esti program az izgalmasan hangzó „baráti találkozó magyar analitikusok lakásán” volt.² November 1-jén, vasárnap a *Szociális eredetű traumák analitikus feldolgozása* volt a plenáris ülés témája, amelyet – egyben a konferencia hivatalos programját – a 12:40-kor kezdődő búcsúital zárta le. A tudományos események előtt és után alternatív programok is kínáltak, így városnézés Budapesten, látogatás a Dunakanyarban, koncert a Bartók Emlékházban.

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2016_PD 121103. számú projektje keretében valósult meg.

¹ Program 1987: 33. A konferencia szervezésével kapcsolatban más iratanyag nyilvános gyűjteményben jelenleg nem található.

² Program 1987: 38.

Már a négy nyelvű programfüzet kiállítása is különleges igényességet jelez (főként ha a kor „stenciljeivel” vetjük össze), de természetesen nem ebben mutatkozik meg leginkább a konferencia színvonala. Úgy tűnik, valóban a pszichoanalitikus szakma krémje gyűlt itt össze, Rómától Buenos Airesig, és bár a külföldiek között akadtak magyar származású analitikusok is, a többségük nem az emigránsok közül került ki. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaság elnöke és a szervezet prominens képviselői voltak jelen, tartottak előadásokat, de az itthoniak is szép számmal vállalkoztak szereplésre. A magyar Pszichoanalitikus Munkacsoport sikeres konferenciát szervezett, és ezzel újabb lépést tett a nemzetközi szakmai közösségbe történő befogadása felé.

A PSZICHOANALITIKUS MUNKACSOPORT

A nemzetközi analitikus közösség nem először találkozott Budapesten, hiszen már 1918-as, háborús rendezvényüket, az V. Nemzetközi Pszichoanalitikus Konferenciát is itt tartották (témája a háborús neurózis volt). 1937-ben szintén létrejött egy hasonló, bár jóval szűkebb platformú esemény: a *II. Vierländertagung* (1937. május 15–17.), négy ország: Ausztria, Magyarország, Olaszország és Csehszlovákia analitikusainak találkozója.³ Nem kétséges az sem, hogy a magyar pszichoanalitikusok a 20. század első felében a tudomány élvonalába tartoztak: a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület az elsők között, 1913-ban alakult, és maga Sigmund Freud jósolta meg, az itteniek felkészültségét és lelkesedését látva, hogy „Budapest mozgalmunk központjává fog válni”.⁴ Ezt látszott igazolni, hogy Ferenczi Sándort 1918-ban, a budapesti kongresszuson a nemzetközi pszichoanalitikus egyesület elnökévé is megválasztották (bár Freud jóslata – főképp a politikai eseményeknek „köszönhetően” – nem vált valóssággá). Amikor tehát a 20. század első felének magyar analitikusközösségéről beszélünk, akkor egy nagy hagyományú, elismert tudományos csoportra kell gondolnunk, amit az 1987-es konferencia is igyekezett megjeleníteni.

A munkacsoport tagjai mégsem egyszerűen a vendéglátás izgalmát, hanem egyfajta vizsgahelyzetet élhettek át a konferencián. Nem véletlen, hogy *munkacsoportról*, és nem *egyesületről* beszélünk. Az 1913-ban alakult szervezet ugyanis – sok civil szervezethez hasonlóan – 1948–1949-ben, a kommunista állam nyomására feloszlott. Az, hogy ez pontosan hogyan történt, teljes körűen máig sem feltárt. Végül nem a hatalom képviselői mondták ki a megszüntetést, és nem is erőszakos úton oszlatták fel a szervezetet, jóllehet számos támadást intéztek a kommunista ideológiával ellentétesnek kikiáltott pszichoanalízis ellen.⁵ Azt, hogy a freudizmus és a szocializmus ideológiája mennyire ellentmond egymásnak, a magyar közvélemény számára érzékletesen fejtette ki Tariska István

³ Harmat 1994: 232.

⁴ Idézi Erős 2011: 69.

⁵ Kovai 2016.

orvos, egészségügyi szakpolitikus, és Pálóczi Horváth Ádám újságíró.⁶ Miután a „baráti” Szovjetunióban a második világháború előtt felszámolták a pszichoanalízist, 1948-ban Magyarország, vagy legalábbis a magyar kommunisták is követni kívánták ezt a gyakorlatot. Tariska és Pálóczi ennek szellemében kezdtek meg hadjáratukat a *Forum* című folyóirat hasábjain. Abban az ideológiában, amely szerint a társadalmi lét határozza meg a tudatot, vállalhatatlannak tűnt a tudattalan központi szerepe. (Egyébként kétségtelen: Freud vajmi kevésbé foglalkozott a társadalom egyénre gyakorolt hatásaival.⁷) A kommunista kritikusok Freud nevét az imperializmussal kapcsolták össze – a pszichoanalízis ennek következtében hosszú időre nemkívánatos elemmé vált a tudományban és a gyógyításban. Természetesen az is kétségessé vált, hogy pszichoanalitikus szakember lehet-e egyáltalán meggyőződéses kommunista. Hiábavaló volt a *Forum* hasábjain kétségbeesetten érvelő egyesületi vezetők védekezése: az egyesület akkori vezetőinek, Hermann Imrének és Hajdu Lillynek nem maradt más választása, ki kellett mondani az önfeloszlatást.⁸ Nem ez volt a hazai pszichológiai élet egyetlen vesztesége: megszüntették többek közt az Országos Neveléstudományi Intézetet, a budapesti pszichológiai kutatóintézetet, az egyetemi pszichológusképzést, és a többi civil szervezethez hasonlóan természetesen feloszlott az összes terápiás egyesület is.⁹

A szovjet blokkban egyedülálló pszichoanalitikus csoport azonban nem hagyott fel az analitikus képzéssel és gyakorlattal, még akkor sem, ha a rendszer ezt nem hagyta intézményesülni; ugyanakkor a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület (IPA) éppen ezért nem kezelte hivatalos partnerként a magyar csoportot. A magyarok 1967-ben kezdtek el tapogatózni a lehetséges újbóli felvételükről, azonban az IPA problematikusnak tartotta, hogy egy diktatórikus országban működjék a demokratikus értékekre nagy hangsúlyt helyező analitikus szervezet. A hazai csoport hivatalos elismerése 1975-től kapott újabb lendületet: ekkor együttműködési megállapodás aláírására került sor az IPA és a magyar pszichoanalízis meghatározó személyiségei – Hidas György, Linczényi Adorján, Nemes Livia, Paneth Gábor, Vikár György – között, melynek értelmében a nemzetközi egyesület a hazai Pszichoanalitikus Munkacsoportot tanulmányi csoportként (*study group*) ismerte el. 1983-ban *provisional society* státuszt kaptak, 1989-ben pedig teljes jogú tagokká váltak.¹⁰

Az 1987-es konferencia így több szempontból is kiemelkedő jelentőségű volt. Nem csupán azért vált fontos eseménnyé, mert közelgett a hasonlóan reprezentatív 1918-as V. kongresszus 70. évfordulója, illetve Magyarországon utoljára ötven évvel korábban, 1937-ben került sor hasonló rendezvényre, hanem első-

⁶ Kovai 2016: 221–234.

⁷ Fonagy–Target 2005.

⁸ Borgos 2018: 78. Bár egyes analitikusok tagadták az önfeloszlatás tényét: Harmat 1994: 424.

⁹ Kovai 2016: 254–255.

¹⁰ Hidas 1998: 120–124.

sorban azért, mert ez az esemény a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület újjáalakulásának, nemzetközi újraintegrálódásának fontos mérföldkövét jelezte.

A KONFERENCIA RECEPCIÓJA

Az 1980-as évek végén általános volt, hogy a vezető hazai újságok, így a Magyar Szocialista Munkáspárt napilapja, a *Népszabadság*, vagy a szakszervezetek lapja, a *Népszava*, rendszeresen közölt híreket jelentősebb hazai és nemzetközi konferenciákról, kiállításokról. A legváltozatosabb és különféle, az Akadémián tartott analitikus konferenciáknál jóval kisebb programokról is beszámoltak – ekkoriban például a Borsod megyei képzőművészek munkáiból rendezett kiállítást vagy a nagykőrösi múzeum műkincseinek tervezett kiállítását is jelezték. Az 1987-es analitikus rendezvényről azonban nem történt említés. Ahogyan nem került szóba a szakmai lapokban sem: a *Pszichológia*, a *Magyar Pszichológiai Szemle* és az *Orvosi Hetilap* sem közölt róla előzetest vagy beszámolót.

A napilapok közül egyedül a kevésbé pártos, némi túlzással „polgárinak” tekintett *Magyar Nemzet* 1987. október 29-i száma említette meg – némiképpen „elrejtve”, a *Sport* és a *Bélyeggyűjtőknek* rovat alatt, egy veszett rókáról szóló tudósítást megelőző kis hírben –, hogy másnap a Magyar Tudományos Akadémián nemzetközi pszichoanalitikus konferencia kezdődik. A szerző nélküli közlés beszámolt Nemes Livia tervezett megnyitójáról, valamint röviden összegezte a tematikát és jelezte a konferencia többnyelvűségét.¹¹

Azt gondolhatnánk, hogy könnyen magyarázható ez a történet: a „néplapok” még mindig idegennek, politikailag gyanúsak érezhették a pszichoanalitikus elméletet és módszert (annak ellenére, hogy a magyar tudomány hivatalos fellegvára, az Akadémia adott helyet a rendezvénynek), és inkább elhallgatták, míg a *Magyar Nemzet* – a korabeli munkamegosztást követve – „hajlott” a renitensségre. Ez a magyarázat azonban mégsem állja meg a helyét, mivel bizonyos pszichoanalitikus eseményekről mégiscsak tudósított a *Népszabadság* és a *Népszava* is. A *Népszava* október 12-i száma például 1987. november 1–2-ára jelezte, hogy a Miskolci Akadémiai Bizottság nemzetközi emlékülést tart a neves, „ma is” korszerűnek számító orvos-pszichoanalitikus, Ferenczi Sándor tiszteletére, és emléktáblát avatnak Ferenczi miskolci szülőházán.¹² Hasonlóképpen tett a *Népszabadság* is, Ferenczire világhírű orvos-pszichoanalitikusként hivatkozva.¹³ Az emlékülés elmúltával – de csupán a november 1-jei eseményt megemlítve – utóbbi lap egy rövid hírben szintén beszámolt a megemlékezésről: a beszámoló szerint Miskolcon Ferenczi-emléktáblát helyeztek el, illetve nemzetközi tudományos ülést és a könyvtárban kiállítást rendeztek Ferenczi munkáiból.¹⁴

¹¹ *Magyar Nemzet* 1987. október 29. 7.

¹² *Népszava* 1987. október 14. 8.

¹³ *Népszabadság* 1987. október 14. 8.

¹⁴ *Népszabadság* 1987. november 3. 12.

Számomra az első pillanatban szinte beilleszthetetlennek tűnt ez a miskolci konferencia a történetek sorába: „miskolci konferenciáról” ugyan szó esett analitikus körökben, azonban ezt az eseményt mindenki évekkel későbbre datálta, mint az MTA-belit.¹⁵ A megoldás azonban egyszerű, és az MTA-konferencia programfüzetében rejlik: az 1987-es miskolci események a budapesti konferencia járulékos részei voltak: szatellitrendezvény, választható program, érdekesség.¹⁶ Ez került, felnagyítva, előtérbe állítva, a napi sajtóba. De miért választotta le a hatalom a budapesti eseményeket, miért kellett tagadnia, elhallgatnia a történeteket?

A hatalom *borderline* működésének hátterét talán sosem tudjuk megnyugtató módon értelmezni – maradnak a találgatások, a valószínűségek latolgatása. Elképzelhető, hogy a magyar pszichoanalitikus mozgalomból éppen a „budapesti iskola” feje, Ferenczi volt egyedül – vagy csaknem egyedül – vállalható a hatalom számára. Nem azért, mintha nem lett volna meggyőződéses pszichoanalitikus (vagyis a rendszer szemében legfeljebb a „túrt” kategóriában lehetett helye), hanem mert Ferenczi 1919-ben, a proletárdiktatúra idején – a galileista diákok kérésének megfelelően – katedrát kapott a Budapesti Egyetem orvoskarán (ezzel ő vált a világ első pszichoanalízis-professzorává) –, ám az ellenforradalmi rendszer, másokkal együtt, azonnal eltávolította az egyetemről.¹⁷

Az is elképzelhető, hogy egy kisebb vidéki orvoskonferencia, emléktábla-avattással, sokkal inkább a közvélemény elé tárhatónak számított, mint mindenféle nyugati freudisták akadémiabeli szereplése, élükön a rendszer által korábban többször meghurcolt Nemes Líviával¹⁸ (ráadásul egy rendkívül érzékeny évforduló, a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 70. évfordulója megünneplésének küszöbén, ettől volt hangos ezekben a napokban az ország, de legalábbis a napi sajtó). És az is megfontolandó, hogy a konferencia részeként megrendezett pszichoanalízis-történeti kiállítás körül szintén támadhattak bizonyos bonyodalmak – ezt vizsgáljuk meg közelebbről.

A KIÁLLÍTÁS

A *Magyar Nemzet* az Akadémia előterében megnyíló kiállításról is közölt ismertetést. Az „A. G.” monogramú szerző *Kiállítás a magyar lélekelemzésről* címmel írt négy féléhszabos cikket.¹⁹ Az újságíró a kiállítás tárgyai közül a pszichoanalízishez kötődő irodalomtörténeti nagyságok fényképeit vette elsőként számba: Szilágyi Géza, Ignotus, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Karinthy Frigyes arcképeit. Ennek a hat képnek a „körbejárása” ügyes indítás, hiszen az

¹⁵ „Ferenczi hazatér” – nemzetközi konferencia. Miskolc, 2008. november.

¹⁶ A konferencia programfüzetének másolatát ezúton is köszönöm Harmatta Jánosnak.

¹⁷ Paukovics 2018; Erős 2011: 92–97.

¹⁸ Nemes Líviát 1956-ot követően több mint két évre bebörtönözték (Nemes 1997: 174).

¹⁹ *Magyar Nemzet* 1987. november 5. 12.

alpműveltséggel rendelkező olvasó számára a – talán túlságosan gyanúsnak vagy elvontnak tetsző – pszichoanalízis fogalma ismerős terepre kerül, könnyebben jön létre, valósulhat meg a kapcsolódás. Majd e képekből kiindulva ad áttekintést a pszichoanalízis magyarországi történetéről, megemlítve, hogy 1918 őszén Budapesten tartották az V. Nemzetközi Pszichoanalitikus Konferenciát. A kiállítás egyéb tárgyairól szólva elhangzik, hogy a rendezők, Dobossy Mariann és Mészáros Judit munkája nyomán Ferenczi Sándor, Hollós István, Bálint Mihály, Hermann Imre, Kovács Vilma és Róheim Géza – vagyis az egykor praktizáló pszichoanalitikusok – írásai és az életművek egyéb dokumentumai is helyet kaptak a tárlókban. További két analitikust – Alexander Ferencet és Szondi Lipótot – viszont hiányol a szerző. Azt, hogy itt mégiscsak a szocialista rendszertől idegen freudista hagyományok bemutatása történik, két ponton tompítja az ismertetés: egyrészt hangsúlyozza, hogy Ferenczi több kérdésben szembeszállt a „Mesterrel” (ami természetesen igaz is), másrészt a cikk utolsó bekezdésében, arról szólva, hogy a legújabb, külföldön megjelent analitikus szakkönyveket is kiállították, egyetlen művet emel ki: azt, amelyik a magyar analitikusok baloldali kötődéseit hangsúlyozza (Paul A. Robinson: *The Freudian Left*).²⁰

Történetünk idejére, 1987-re, a rendszer puhulásával párhuzamosan a pszichológiát, pszichoanalízist illetően számos körülmény megváltozott. Újra képeztek pszichológusokat az egyetemen, analitikus szemléletű terápiás osztályok, gyógyító közösségek alakulhattak, létrejött a Magyar Pszichiátriai Társaság és annak pszichoterápiás munkacsoportja, és a nagyközönség, az érdeklődők is ismerkedhettek a terápiával a szakma nagyjai által szervezett, sajátélményt nyújtó összejövetelek, az úgynevezett Pszichoterápiás Hétvégék révén. (Utóbbi rendezvényeken a szervezők szerint ott voltak a megfigyelők, besúgók is, de tevékenységüknek nem volt érzékelhető következménye.²¹) 1987-ben már nem kellett attól tartania a kiállítás rendezőinek, hogy börtönbe kerülnek, mint annak idején a pszichodramatista Mérei Ferenc vagy éppen az analitikus Székács István. Ha nem is minden izgalom nélkül, de annál nagyobb lelkesedéssel, szinte küldetésstudattal szervezték az eseményt, állították össze a programot, kutatták fel a pszichoanalitikus örökség évtizedek óta kényszerűen rejtgetett darabjait.

Mészáros Judit, a kiállítás egyik rendezője így emlékezett tizenhat évvel később az anyaggyűjtésre:

„[...] igyekeztünk minden elérhető dokumentumot föllelni, s mintegy »képekbe illeszteni« a tudománytörténet magyarországi vonatkozásainak mozaikjait. Meg akartuk mutatni – magunknak is – rejtett gazdagságunkat. Óriási energiákat mozgósítottunk a dokumentumok előteremtéséhez. Valódi csapatmunka volt ez, hónapokon keresztül, barátok, családtagok együttműködésével. Nemcsak a szűk szakma, hanem egy tágabb értelmiségi kör támogató érdeklődését is érzékeltük. Múzeumok,

²⁰ *Magyar Nemzet* 1987. november 5. 12.

²¹ Interjú Harmatta Jánossal.

levéltárak, magánszemélyek készségesen segítettek az anyag összegyűjtésében és az előkészítő munkákban.”²²

Több mint harminc évvel a kiállításmegnyitót követően pedig így fogalmazott a vele készített interjúm során:

„– Hogy honnan szedtük az anyagokat? Hát mindenhonnan. Mindenkit felhívtunk, aki csak szóba jöhetett, akiről feltételeztük, hogy lehetnek még dokumentumai. Igyekeztünk mindent összegyűjteni, amit csak lehetett, az analitikusokról, a Budapesti Iskoláról. Mindenki mozgósította, ami kapcsolata csak volt.

– Pontosan kik voltak azok a mi?

– Hát a kandidátuscsoportunk.²³ Hozzánk akkor évek óta jártak fel a kandidátusok, nagyon jó társaság volt, nagyon lelkesek voltunk. Lelkesedésből csináltunk mindent. Kapusi Gyula, Dobossy Mariann és én voltunk leginkább benne a kiállításban.

– És a konferenciában kik voltak benne?

– Azt nem tudom, az teljesen külön volt.

– Jól értem, hogy teljesen külön rendezvény volt a konferencia és a kiállítás?

– A kiállítás a konferenciához tartozott, az Akadémia aulájában volt a kiállítás, de nem emlékszem az előadókra, mi a kiállítást rendeztük.”²⁴

A kiállítást tehát a pszichoanalitikus-képzés utolsó fázisában lévő fiatalok szervezték, akik bár – történelmi, muzeológusi értelemben – amatőrök voltak, saját szakmájuk iránti mélyszéles elkötelezettségből mindent megtettek azért, hogy a nagy elődök írásait, fényképeit, dokumentumait összegyűjtsék, s azokat a világ, illetve a magyar tudományos közélet elé tárják. Ha ők maguk még nem is vettek részt mindannyian előadóként a konferencián – megmutatták magukat, pontosabban szellemi elődeik (példaképeik?) hagyatékát a nagyközönségnek. „Rejtett gazdagságunkat” – fogalmazott a lelkes fiatalokból verbuválódott szervezők egyike, akinek, kortársaihoz-kollégáihoz hasonlóan, semmilyen saját dokumentuma nem lehetett, amit a tárlókba állíthatott volna, mégis magáénak érezte a pszichoanalitikus eszmét és örökséget.

Mint fentebb láttuk, a fiatalok igen jól dolgozhattak, a kiállítás ismertetése pozitív hangvételi – még akkor is, ha az esemény előkészítése nem nélkülözte a kiállításrendezés gyermekbetegségeit: minden az utolsó pillanatban készült el, a szervezők a megnyitó előtti éjjel még javában dolgoztak annak érdekében, hogy másnap, október 30-án 11 órakor elkezdődhessék a megnyitó. Ahogy interjúalanyom fogalmazott:

²² Mészáros 2003: 132.

²³ Kandidátuscsoport: pszichoanalitikus-jelöltek.

²⁴ Interjú Mészáros Judittal. Az interjúalany – a programfüzet tanúsága szerint – a konferencia egyik előadója volt (Program 1987: 37).

„A kiállítás felállítása egészen valószínűtlen körülmények között történt... Hajnali 4-kor értünk haza, de még talán akkor se állt teljesen. Heroikus erőfeszítések voltak.”²⁵

A heroikus erőfeszítések megtérültek, az összegyűjtött anyagot elismerés fogadta. A kis rendezvény színvonalával tehát nem volt gond – ezt a kiállítást megnyitó neves orvostörténész személye is garantálta. Más kérdés, hogy az ő személye a hatalom szempontjából nem volt minden szempontból kívánatos, és ez sajátos értelmezést adhatott magának az eseménynek is. Talán ezért történt, hogy a kiállítást bemutató *Magyar Nemzet* sem említette meg, ki is nyitotta meg a rendezvényt: vagyis nem szólt Antall Józsefről.

ANTALL JÓZSEF – A MEGNYITÓ ÉS INSPIRÁTOR

A rendszerváltás utáni első miniszterelnök ekkoriban még hivatását tekintve nem a politikával, hanem a gyógyítás történetével foglalkozott, és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatójaként, a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnökeként tevékenykedett. Amikor a szervezők felkérték a kiállítás megnyitására, természetesen nem a jövő, a szabad Magyarország leendő miniszterelnökét látták benne, vagyis nem elsősorban ellenzéki sége révén került látóterükbe; a történelem és az orvostudomány határmezsgyéjén kutató szakértő elsősorban a szakmaiságot és egyfajta tekintélyt képviselt: szerepvállalása azt is jelentette, hogy a „hivatalos” orvostörténet az orvoslás történetének részeként ismeri el a pszichoanalízist. Természetesen nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy Antall József nem véletlenül, hanem a történelem nyomására került közel az orvostörténeti kutatásokhoz.

A magyar–történelem–levéltár szakot végzett fiatalember az Eötvös Gimnáziumban kezdte tanári pályafutását. Egy évvel később, 1956 októberében tevékeny résztvevője volt a forradalmi eseményeknek: diákjaival együtt megjelent a tüntetéseken, az iskolában a Forradalmi Bizottság élére választották, és részt vett a Kisgazdapárt újjászervezésében. A megtorlás nem is kerülte el: 1957 márciusában őrizetbe vették, elsősorban azért, hogy beszervezhessék, és édesapjához, az egykori kisgazda miniszterhez közel férközzenek. A terv nem sikerült, sőt éppen idősebb Antall járt közben fia szabadon bocsátása érdekében egykori párttársánál, Dobi Istvánnál. Az Elnöki Tanács elnökének szavára kiengedték a börtönből az ifjú tanárt, viszont áthelyezték a Toldy Ferenc Gimnáziumba. 1957. október 23-án néma felállással emlékezett meg diákjaival az egy évvel azelőtti történelekről. Bár az előbb említett magas kapcsolataira való tekintettel elvetették letartóztatását, az állambiztonság megfigyelés alá vonta. Eltávolítására egy évvel később került sor: a közvetlen okot az szolgáltatta, hogy diákjai szétdobál-

²⁵ Interjú Mészáros Judittal.

ták a könyveiket, s egy oroszkönyv elszakadt. Antall Józsefet elbocsátották tanári állásából.²⁶ Ezután két évig könyvtárosként, majd az Orvostörténeti Múzeum munkatársaként dolgozott. Új feladatait kitűnően látta el, a magyar orvostörténetben számos alapvető kutatás fűződik a nevéhez.²⁷ Bár a freudizmusnak – mint ezt megnyitójában el is mondta –, nem vált szakértőjévé,²⁸ szívesen vállalkozott a köszöntő előadásra.

Antall nem csupán megnyitotta a munkacsoport kiállítását: az ott felsorakoztatott anyagokat látva javasolta a szervezőknek, hogy hozzanak létre valamilyen egyesületet. Mégpedig azért, mert – ahogy Hidas György, az egyik főszervező fogalmazott visszaemlékezésében: „A konferencia végén le kellett bontani a kiállítást, s célszerűnek látszott egyben tartani a rengeteg anyagot. Ekkor merült fel egy archívum létesítésének gondolata...”²⁹

Mészáros Judit visszaemlékezése szerint ez úgy „merült fel”, hogy a szervezők a főigazgatóval a kiállítás képei tövében arról beszélgettek, milyen kár, hogy ezt a gazdag anyagot le kell bontani, és nem maradhat egyben. Maga Antall József javasolta, hogy egy archívumba kellene elszállítani, és mivel ilyen akkoriban magánszemélyek nem alapíthattak, de egyesület rendelkezhetett archívummal – felvetette, hogy egyesületet kellene alapítani.³⁰

EGY KIÁLLÍTÁS UTÓÉLETE: A FERENCZI SÁNDOR EGYESÜLET MEGALAPÍTÁSA

A kiállításmentő archívum és annak intézménye, a Ferenczi Sándor Egyesület 1988. szeptember 12-én alakult meg. Még az egyesülési jogról szóló törvény (1989. évi II. tc.) életbe léptetése előtti időszakban járunk, tehát komoly engedélyeztetési folyamat és a hatalom kényszeredett jóváhagyása kellett ahhoz, hogy a társaság létrejöhessen. A folyamat pontos menetéről nincsenek dokumentált forrásaink, annyi mindenestre bizonyos, hogy a Dornbach Alajos³¹ által kidolgozott alapszabály-tervezetre a Szociális- és Egészségügyi Minisztériumnak kellett rábólintania.³² A szakvéleményezésre kiküldött anyagot éppen Antall József

²⁶ Rainer 2002, 2008.

²⁷ Antall 2014.

²⁸ Antall József már miniszterelnökként az akkori ellenzék ténykedését freudi tanokkal próbálta magyarázni, pszichológus-kritikusa szerint „igen eredeti módon” (Erős 1993: 240). Lányi Gusztáv Erős Ferencnek az előbb idézett kritikáját nem tartja túl elegánsnak, annál is inkább, mert szerinte a miniszterelnök nem igazán freudista politikus volt, inkább a Kornis Gyula-féle „politikai pszichológiát” tartotta sokra (Lányi 2001: 41).

²⁹ Hidas 1998: 125.

³⁰ Interjú Mészáros Judittal.

³¹ Dornbach Alajos akkoriban a demokratikus ellenzék ügyvédjeként volt ismert (Korsós 2001), 1990 után országgyűlési képviselő lett.

³² A Szociális- és Egészségügyi Minisztériumra iratanyagában (MNL OL) nincs erre vonatkozó dokumentum.

kapta meg (talán nem véletlenül, de a körülmények nem ismertek). Így természetesen rövidesen jóvá is hagyták a tervezetet.³³

Az egyesületalapítás a rendszerváltást megelőző időkben tehát korántsem számított mindennapos tevékenységnek – annak ellenére, hogy az 1949. évi alkotmány (1949. évi XX. tv.) is rögzítette a magyar állampolgárok egyesülési jogát. Az úgynevezett társadalmi szervezetek közül a szakszervezeteknek és a nő-, valamint az ifjúsági szervezeteknek a megalakulásukkor nem kellett engedélyeztetési procedúrán átesniük, mert már a létrejöttük pillanatában legitimnek számítottak. A hagyományos értelemben vett egyesületeknek viszont – mint amilyen a Ferenczi Egyesület is volt – ekkoriban nyilvántartásba vételi eljárásom kellett átesniük. Korábban alapszabály-jóváhagyási kötelezettségük is volt az alakuló egyesületeknek, azonban ezt 1955-ben eltörölték.³⁴ Tehát 1955-öt követően – elviekben – minden, a törvényesség kritériumának megfelelő alakuló egyesületet nyilvántartásba kellett venni (megalakulniak kellett nyilvánítani), amely azt kérte (bírószági nyilvántartásról rendelkezik az 1959. évi IV. tv. 62.§). 1970-ben és 1981-ben viszont bizonyos szigorítás történt, nevezetesen nem csupán a megalakulási, hanem az egyesületszervezésre irányuló törekvéseket is be kellett jelenteni a szervezkedni vágyóknak az illetékes minisztériumnál vagy tanácsnál.³⁵ Amennyiben a majdani felügyeleti szerv azt vélte, hogy a szervezendő csoport rendszerellenes tevékenységet folytat majd, esetleg a későbbi működés feltételeit nem látta biztosítottak, úgy megtagadta az engedélyt: tehát nem csupán a bejegyzés nem történhetett meg, de még az arra irányuló szervező munka is tiltott volt. Ha a felügyeleti szerv elutasította a szervezési és bejegyzési kérelmet, a szervezők nem tehetek mást, mint tudomásul vették a döntést: fellebbezésre, felülvizsgálat kezdeményezésére nem volt mód. A kétlépcsős eljárás tehát teljes egészében az államigazgatási szerv hatáskörébe utalta az egyesületek létrejöttének engedélyezését. Vagyis az állampolgárok élhettek egyesülési jogukkal, azonban a felettes szerv még a szervezés időszakában megtilthatta a reménybeli egyesület körüli munkálkodást, még hozzá oly módon, hogy nem kellett különösebb magyarázatot fűznie a tilalomhoz. Csupán jeleznie kellett annak véleményét, hogy valamiféle törvényességi gond lehet a – majdani, egyelőre csak formálódó – egyesület körül. Az egyesületekre vonatkozó rendelkezések valójában „gumisabályok” voltak,³⁶ kizárólag az illetékes minisztérium vagy tanács mérlegelésén, jó- vagy rosszindulatán múltott alkalmazásuk. Ennek az áldatlan állapotnak vetett véget az 1989. évi II. törvénycikk.

A személyes kapcsolatoknak kétségkívül kulcsszerepük volt az egyesületek engedélyeztetésében – mint ahogy ebben az időszakban számos dologhoz „összeköttetés”, „érdekkijárást”³⁷ kellett. Nem tisztázott, hogy Hidas Györgynek Aczél

³³ Mészáros 2003: 134.

³⁴ *Magyar Nemzet* 1988. március 4. 5.

³⁵ Bocz 1997: 73–74.

³⁶ *Magyar Nemzet* 1988. március 4.

³⁷ Sik 2001: 11–24.

Györgyhöz fűződő személyes kapcsolatát mennyire kellett – kellett-e? – használnia az adott ügy érdekében. Hidas főorvos önéletírásában elmondja, hogy az általa vezetett pszichoterápiás osztály alapítását annak idején Aczél tette lehetővé, akinek „a pszichoanalízis valamennyire személyes ügye volt, anélkül, hogy valaha is nyíltan föllépett volna mellette”.³⁸ Az egyesület alapításával kapcsolatban viszont nincs ilyen megjegyzése. Aczél sajátos viszonya a pszichoanalízishez saját élettörténetében keresendő: már a korszakban is ismert volt, hogy árva-házi gyermekként későbbi életét pozitívan befolyásoló terápiában vett részt, és ez az élmény meghatározó volt számára a szakma megítélésében is. Egykori pártfogóiról később, felelős pozícióba kerülve sem feledkezett meg (többek között a György Júlia vezette legendás Faludi utcai Gyermekpszichológiai Szakrendelő is emiatt élvezhetett bizonyos védettséget).³⁹ Az egyesület alapításával kapcsolatban azonban – úgy tűnik – már nem volt közvetlen szerepe.

A Ferenczi Egyesület tehát egy évvel a nevezetes kiállítást követően alakult meg Hidas György vezetésével, rajta kívül tizenkét alapítóval⁴⁰ – a taglétszám hamarosan több száz főre gyarapodott, közöttük külföldiekkel is. 1989-ben már megrendezték első konferenciájukat, amelyet azóta számos másik követett. 1990-ben elindították folyóiratukat, a *Thalassát*, és azóta jó néhány egyéb kiadványuk is napvilágot látott. Bár mára – vagy most éppen – az egyesületnek nincs több száz tagja, és a *Thalassa* sem jelenik már meg, a létrehozott és azóta is bővülő Archívum ugyanakkor állandó helyre, az egykori Ferenczi-villa 2011-ben megvásárolt rendelőhelyiségébe került. A Ferenczi Sándor Egyesület 2018-ban ünnepli 30. születésnapját.

Miért válhatott Ferenczi névadóvá? A kérdésre számos választ adhatunk: a magyarországi pszichoanalízis megteremtője, a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület megalakulásának kezdeményezője, később elnöke, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület megalapítója, emellett – mint említettem – a világ első pszichoanalitikus professzora volt, életműve egyaránt jelentős a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat számára („nyelvzavar”-koncepció, aktív technikák, traumaelmélet). Munkássága azért is jelentős, mert úgy vélte, a pszichoanalízisnek nem csupán a gyógyítás és az ehhez kapcsolódó kutatás a területe, hanem az egy olyan eszmerendszer, amely a társadalom egészét formálhatja. A Ferenczi Egyesület tehát a rendszerváltás környékén – az archívumépítési törekvések és a pszichoanalízis-történeti kutatások mellett – egyfajta fórumként, találkozási lehetőséget kínáló szervezetként is működött azok számára, akik nem – vagy nem csupán – a pszicho-

³⁸ Hidas 1998: 122.

³⁹ Interjú Harmatta Jánossal. Lásd még: Révész 1997.

⁴⁰ Az alapítók között találjuk a magyar társadalomtudományi értelmiségnek a tudományos közéletben elismert, ekkor már jelentős szakmai teljesítményt felmutató szereplőit (Hidas György, Popper Péter, Szabolcsi Miklós) – ők képviselik az alapításhoz szükséges tekintélyt és szakmai presztízt. És ott vannak egy ambiciózus, már teljesítményeket is felmutató, a következő évtizedekben különösen aktív nemzedék tagjai (Bókay Antal, Dobossy Mariann, Erős Ferenc, Harmatta János, Mészáros Judit, Székács Judit) – ők az aktív, terhelhető, a munkaterhelhetet vállaló generáció.

analízis gyógyító aspektusaival foglalkoztak: így a terapeuták mellett szociológusok, néprajztudósok, filozófusok, irodalmárok, történészek lettek a tagjai.⁴¹

Az analitikusok „klasszikus” szakmai szervezete, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, az egyesületi törvény kihirdetését követően alakult meg (1989). A két egyesület szervezetenként egymástól elkülönülten működött – és működik napjainkig –, oly módon, hogy a pszichoanalízist hivatásszerűen művelők mindkét intézménynek tagjai lehettek, míg a pszichoanalízist társadalmi összefüggéseiben, hatásaiban szemlélő, szakmán kívüli értelmiségiek a Ferenczi Egyesületben kaphattak helyet.

* * *

A nemzetközi szervezet számára komoly demonstrációt jelentett a magyar munkacsoport nyilvánosság elé lépése, *A pszichoanalízis magyarországi története* című, a konferencia keretein belül megnyíló kiállítás pedig úgy mutatta meg a hazai analitikus örökséget, hogy az elismertségüket és szakmai identitásukat is erősítette. Mindez a hazai pszichoanalízisnek olyan emblematikus eseménye és olyan időszaka volt, amelyet a kortársak az „erjedés” idejének⁴² láttak. Eltérőek a vélemények azt illetően, hogy milyen tényezők játszottak közre a magyarországi rendszerváltásban. Az egyik álláspont értelmében a rendszerváltás csupán a politikai elit műve volt, a társadalom egésze csak elszenvedője volt a folyamatnak; ezzel szemben a másik vélekedés szerint a társadalom világosan jelzett, a politikai elit pedig csak ennek megfelelően cselekedett. Vagyis az a kérdés, hogy a társadalom mennyire akart „mozgósulni”.⁴³ Bár korántsem beszélhetünk elsöprő erejű tömegmozgalmakról, „ezek a vacak kis csoportok” már 1982-ben is éppen eléggé bosszantották Kádár Jánost.⁴⁴

„A nyolcvanas évek elejétől kezdve az ország legkülönbözőbb pontjain klubok, körök, mozgalmak kezdtek szerveződni a szóbeli politizálás, a helyzetelemzés kötetlen fórumaiként. 1987 táján már százával működtek folyamatosan az ország minden nagyobb településén”

– összegez a „talpra álló társadalommal” kapcsolatban Kéri László.⁴⁵ A politizáló, helyzetértékelő kisközösségek mellett egyre erőteljesebb szerephez jutottak a bontakozó civil – azaz nem az állam által létrehozott – szerveződések is, melyek elsődleges feladata nem a politizálás volt, hanem az önszerveződés, az ügyek és érdeklődések saját aktivitásból és saját erőből való formálása. Ezek az egyesületek akkor is a rendszer ellen, az állam totális ellenőrzése ellen⁴⁶ dolgoztak, amikor

⁴¹ Hidas 1990: 5.

⁴² Hidas, közli Mészáros 2003: 144.

⁴³ Csizmadia 1995: 331–332.

⁴⁴ Idézi Huszár 2012: 272.

⁴⁵ Kéri 2004: 402.

⁴⁶ Kende 2004: 286.

diskurzusaikban ténylegesen nem – vagy csak ritkán – érintették a hatalom és uralom kérdéseit. Az önszerveződő állampolgárok legalább részlegesen megtapasztalhatták, milyen az, ha saját kezükbe veszik az irányítást, ha a várakozás és vágyakozás helyett cselekednek, a tettek mezejére lépnek, akár olyan banálisnak tűnő helyzetekben is, mint egy konferencia vagy kiállítás rendezése (ami banálisnak tűnik ugyan, mégsem természetes annak, aki addig mindent az államtól várt, mert mindent a hatalomtól kellett várnia).

Az „erjedő idők” résztvevői egy korszak lelkes, szabadságra áhító, öndefinícióra és örökségük megmutatására kész szereplőivé váltak.

FORRÁSOK

Hidas György 1998: Önéletrajz. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Pólya, Budapest, 107–129.

Nemes Livia 1998: Pályaképem. In: Bodor Péter – Pléh Csaba – Lányi Gusztáv (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Pólya, Budapest, 174–175.

Program 1987: *Traumafeldolgozás felnőtt és gyermek analízisekben. Pszichoanalitikus konferencia programja*. Budapest.

Magyar Nemzet, 1987–1988.

Népszabadság, 1987.

Népszava, 1987.

Interjú dr. Harmatta János pszichiáterrel 2018. március 26-án, készítette Papp Barbara. (A szerző tulajdonában.)

Interjú dr. Mészáros Judit pszichoanalitikussal 2018. július 26-án, készítette Papp Barbara. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Antall József 2014: *Antall József orvostörténeti írásai*. (Összeáll. Kapronczay Károly.) Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.

Bocz János 1997: Önszerveződésből civil társadalom. Elméleti, történeti és gyakorlati áttekintés. *Társadalmi Szemle* (52.) 12. 68–79.

Borgos Anna 2018: *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Noran Libro, Budapest.

- Csizmadia Ervin 1995: Hatalom, ellenzék, társadalom a Kádár-rendszerben. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Osiris Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 331–337.
- Erős Ferenc 1993: Antaló-freudizmus. In: Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins, Budapest, 240–242.
- Erős Ferenc 2011: *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben*. József Műhely, Budapest.
- Fonagy, Peter – Target, Mary 2005: *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. (Ford. Milák Piroska et al.) Gondolat, Budapest.
- Harmat Pál 1994: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- Hidas György 1990: Ferenczi Sándor – pszichoanalízis – társadalom. *Thalassa* (1.) 1. 5–12.
- Huszár Tibor 2012: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989*. (Második, javított kiadás.) Corvina, Budapest.
- Kende Péter 2004: Politikai kultúra, civil társadalom, elit. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. (Második, átdolgozott kiadás.) Osiris, Budapest, 274–299.
- Kéri László 2004: Az átmenet hosszú évei és a demokrácia serdülőkora (1985–1989). In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. (Második, átdolgozott kiadás.) Osiris, Budapest, 394–421.
- Korsós Antal ifj. 2001: A demokratikus ellenzék ügyvédje: Dornbach Alajos. *Mozgó Világ* (27.) 10. 8–20. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00022/OKT2.HTM> – utolsó letöltés: 2018. június 15.
- Kovai Melinda 2016: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan, Budapest.
- Lányi Gusztáv 2001: *Lélektan és politika. Bevezetés a politikai pszichológiába*. József, Budapest.
- Mészáros Judit – Erős Ferenc 2003: Egy kiállítás képeivel kezdődött... Tizenöt éves a Ferenczi Sándor Egyesület. *Thalassa* (14.) 2–3. 131–145.
- Paukovics Gergő 2018: Ferenczi Sándor és a kérészéletű „psychoanalytikai tanszék” a forradalmak viharában. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/ferenczi_sandor_es_a_kereszeletu_psychoanalytikai_tanszek_a_forradalmak_viharaban – utolsó letöltés: 2018. július 31.
- Rainer M. János 2002: Lemerülés vagy megkapaszkodás? Idősb és ifjabb Antall József a rendszerváltás utáni években. In: *Évkönyv 2002*. 1956-os Intézet, Budapest, 135–168.
- Rainer M. János 2008: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Révész Sándor 1997: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest.
- Sík Endre 2001: Kapcsolatérzékeny útfüggség. (Magyar korrupció?) 2000 (13.) 7–8. 11–24.